

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 37 Volume: 8 Issue: 37
Nisan 2015 April 2015
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İSLAM VE SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ A CRITICAL VIEW ON ISLAM AND CIVIL SOCIETY DEBATE

Duygu DUMAN*
İlgın BARUT*

Öz

Bu çalışmadaki temel amaç, günümüzde İslam ve sivil toplumun birlikte görülüp görülemeyeceği tartışmalarına yönelik eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmaktır. Bu çalışmada, sivil toplumun tarihsel olarak nasıl kavramsal değişikliklere uğradığı, İslam-sivil toplum ilişkisinin nasıl ele alındığı, İslam'ın toplumsal, hukuki, siyasi alanlara etkilerine odaklanan tartışmaların anlamlı olup olmadığı gibi temel sorulara cevap aranmaktadır. Çalışmada sivil toplum, kavramsal ve tarihsel arka planı bağlamında ele alınmış ve kapitalist toplumsal ilişkilerin bir formasyonu olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu bağlamda, 1980'li ve 1990'lı yıllarda yükselişe geçen sivil toplum-demokrasi tartışmalarına da değinilmiştir. Ardından İslam ve sivil toplum tartışmalarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında İslam-sivil toplum tartışmasına eleştirel bir yaklaşımın ana hatları, coğrafyanın 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal düzene eklenmesi ile örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Sivil Toplum, Devlet, Küreselleşme.

Abstract

The main aim of this study is to provide a critical perspective to debate on whether Islam and civil society can appear together. In this study we seek for the answers of these basic questions; how civil society's conceptual meaning has changed over time, how Islam-civil society relation is discussed, whether discussions focusing on Islam's impact on social, legal, political spheres is meaningful. In this study, civil society is examined through its conceptual and historical background and conceptualized as the formation of capitalist social relations. In this context, civil society-democracy debate which had risen through 1980's and 1990's is mentioned and it is tried to put forward a critical approach to this debate. Then the Islam and civil society debate is given in detail. In the conclusion part of the study, the outline of a critical approach to Islam and civil society debate is exemplified by the integration of the geography to the neo-liberal order.

Key Words: Islam, Civil Society, State, Globalization.

GİRİŞ

Modern sivil toplum kavramı her ne kadar kapitalizmin belirli mülkiyet ilişkileri ile şekillenmiş olsa da kavramın kullanımı Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Sivil toplum üzerine yazılanlara baktığımızda sivil toplumun ortaya çıktığı andan bu yana değişik tanımlara ve kullanımlara sahip olduğunu görmekteyiz. Antik Yunan'daki yurttaş anlamından farklılaşan ve günümüzde "siyasal alanın dışında kalan alan" olarak kavranan bu kavramın modern formunu, feodal düzenden kapitalist düzene doğru geçişten ve bunun bir sonucu olarak iktisadi ve siyasi alanın birbirinden ayrılmasından bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Bu çalışmada sivil toplum, siyasi alan ile iktisadi alanın ayrılmasının tarihsel özgüllüğü ve bu yolla burjuva toplumu çıkarlarının yeniden üretilmesi bağlamında ele alınacaktır.

Sivil toplum kavramının Batı kökenli olması, İslam coğrafyasında sivil toplumun gelişip gelişmeyeceğine yönelik çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sivil toplumun öncelikle seküler bir

*Araştırma Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, dmn.duygu@gmail.com.

*Araştırma Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, barutilgin@gmail.com.

alan gerektirdiği fikrine, İslam ve sivil toplumun birlikte görülemeyeceğine yönelik tartışmalarda sıkça rastlanılmaktadır. Sivil toplumun burjuva toplum yapısının tüm dünyaya yayılmasının bir aracı olarak ele alınması durumunda ise, İslam coğrafyasının bu değişimden tamamen etkilenmeden kalması mümkün görünmemektedir.

1980'lerin sonundan itibaren Doğu Avrupa ve Balkanlarda sivil toplum kavramının demokrasi kavramıyla birlikte ele alınarak yayılmasının da gösterdiği gibi yeni dönemin egemen söylemi sivil toplum olmuştur. Refah devleti sonrası yeni sağ politikaların yükselişi ile ortaya çıkan söylem, ceberut devlet ve onun yerini alan demokratik sivil toplum ile yönetim mekanizmaları gibi tartışmalar çerçevesinde şekillenmiştir. Refah devleti krizi sonrası güçlenen neo-liberalizmin, toplumsal sorunları bireysel sorunlara indirgeyen, devletin sosyal devlet niteliğini ortadan kaldıran ve toplumsal yaşamı girişimci ve rekabetçi birey anlayışı içinde tanımlayan yönetim anlayışına karşı, artık refah devletine sahip olmayan toplumun kendi sorunlarını çözmek için örgütlenme girişimi de, sivil toplumun gelişiminin önemli nedenlerinden birisidir (Keyman, 2006: 318).

Bu çalışmada öncelikle sivil toplumun tarihsel ve kavramsal gelişimi incelenecek ve sivil toplumun modern devlet oluşumu ile değişen durumu analiz edilecektir. Ardından İslam-sivil toplum tartışmalarına yer verilecektir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, sivil toplum, kapitalist toplumsal ilişkilerin yayılması olarak ele alınacak, İslam ve sivil toplum tartışmalarına eleştirel bir bakışla yaklaşılmaya çalışılacaktır.

SİVİL TOPLUMUN KAVRAMSAL VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Sivil toplum kavramının düşünsel temelleri Antik Yunan dönemine dayanmaktadır. Aristo'nun "*politikekoinonia*"sı yani polisi, özgür ve eşit yurttaşların yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içerisinde yaşadığı en iyi yönetim biçimidir (Onbaşı, 2005: 7). "*Politikekoinonia*"yı ahlaki bir zemin ve dostluk çerçevesinde beraber yaşama formu olarak gören Aristo (Sarıbay, 2003), "*oikos*" ile "*polis*" ayrımından hareketle *oikos*'u insanın duyularını, güdülerini yaşadığı alan olarak, *polis*'i ise insan aklı ve onun bir yansıması olan dilin sergilendiği mekân olarak tasvir etmektedir. Bu bağlamda Aristo, insanın *polis*'te insan olduğunu ve insanın *oikos*'ta kalmaya devam etmesi durumunda "*zoonpolitikon*" (*politik hayvan*) olarak tanımlanamayacağını ifade etmektedir (Yıldız, 2004: 85). Antik Yunan'da sivil toplum, site devleti çerçevesinde formüle edilmiş ve devletten bağımsız bir özel alan ayrımı yapılmamıştır. Aristo ve sonrasında gelen düşünürler tarafından 18. yüzyıla değin sivil toplum devlet ile eş anlamlı bir kullanıma sahip olmuştur. Bu bağlamda sivil toplumun bir üyesi olmak yurttaş olmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Antik Yunan'da yurttaş olarak kabul görmeyen kimseler sivil toplumun birer üyesi olarak da görülmemektedir. Sivil toplum ta başından beri, gerçekliğin bir parçasını eleştirisiz olumlu bir ışıkta sunarken diğer parçalarını gizleyen ideolojik bir kavram olmuştur. Aristo'nun sivil toplumu, erkek köle sahiplerinin özgür ve eşit toplumuydu. Kavramın toplumsal bakımdan gizleyici bu niteliğinin nedeni, bir sivil toplumun her zaman üyeleri arasında önceden tanımlanmış ve oluşmuş bir eşitliği sergilemesidir (Therborn, 1998: 67).

Orta Çağda sivil toplum kavramı feodal düzeni, krallıkları ve imparatorlukları belirtmek için kullanılmıştır. Orta Çağın sonlarına doğru feodalizmin çözülme sürecinin başlaması ile sivil toplum kentsel yaşamda elde edilen birtakım sivil özgürlüklerin ortaya çıktığı durumu ifade etmeye başlamıştır (Erdoğan-Tosun, 2001: 31). Daha sonra sivil toplum kavramını kullanan ve toplumsal sözleşmeciler olarak adlandırılan Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau'da sivil toplum, siyasal alandan tam anlamıyla ayrı olarak kavramlaştırılmamış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyıla kadar devlet ve siyasal alanla özdeşleştirilen sivil toplum kavramı, bu yüzyıldan itibaren anlamsal bir kırılma yaşamıştır. Sivil toplum, modern devletin ve kapitalist sosyal ilişkilerin ortaya çıkması ile anlam değişikliğine uğramış, ortaya çıkan bu yeni toplumsal ilişkiler bağlamında yeni bir anlamsal çerçevede tanımlanmaya başlanmıştır.

Sivil toplum kavramında önemli bir dönüm noktası olarak görülen bir diğer düşünür Hegel'dir. Hegel, sivil toplum ve devlet arasında bir çizgi çekmesi bakımından kendisinden önce gelen toplumsal sözleşme kuramcılarında ayrılır. Hegel'e göre sivil toplum, üyelerinin korunması ve pazarın etkinliği için zorunlu olan kurumlar ve toplumun ticari sektörünü oluşturan pazardır (Erdoğan-Tosun, 2001: 37). Hegel, sivil toplumun ortaya çıkışının kapitalizm ve modernite ile ilişkilendirilmesinin bir sonucu olarak, "*Bürgerliche Gesellschaft*" terimini, hem burjuva toplumunu hem de sivil toplumu belirtmek için kullanmaktadır (Yeşiltaş, 2006: 22).

Hegel, sivil toplumu, bireyin kamusal bir insana dönüşmesi üzerinden evrensel ile özeli bağdaştırarak ve devlet ile aile arasında uzlaştırıcı bir konumda tanımlayan ilk düşünürdür (Kaldor, 2003: 584). Hegel'de devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin temelinde bireyin istenci ile genel istenç arasındaki ilişki

yatmaktadır. Bu ilişkide sivil toplum alanında özel istenç genel istence bağlanmayı öğrenir (Onbaşı, 2005: 31). Bu açıdan Hegel’de, sivil toplum, bireysel istek ve çıkarların bulunduğu ve bunların birbiri ile çatıştığı bir alandır. Devlet ise, sivil toplum alanındaki bu çatışmaları düzenleyen, uyumlaştıran bir araçtır. Bu noktada Hegel’in sivil topluma bakış açısı liberal düşünürlerden oldukça farklılaşmaktadır çünkü Ona göre, sivil toplum bireysel çıkar çatışmalarının yaşandığı yerken devlet ise, rasyonelliği, evrenselliği temsil eden ve çatışmaları uzlaştırarak uygar bir yaşamı tesis eden sosyal bir varlıktır (Meray, 2007: 17). Hegel, sivil toplum ile devlet arasındaki ayrımın bir kopukluğa dönüşmemesi için sivil toplumdaki sınıfların devlete katıldıklarında siyasal sınıflara dönüştüklerini ifade etmektedir. Fakat Marx’a göre “siyasal sınıf” kavramı olanaksız bir kavramsallaştırmadır ve bu kavramın kendisi sivil toplum-devlet ikiliğinin olmadığı bir durumu ifade etmektedir (Savran, 1984: 35).

Hegel, sivil toplumun eşitliğini siyasal bakımdan değil hukuksal bakımdan tanımlayarak sivil toplumu devletten ayırmıştır. Fakat kendi-merkezli, önceden oluşmuş eşitlik varsayımı yerli yerinde kalmıştır. Hegel, daha sonra Marx’ın varacağı sonucu, bir sivil toplumun bir sınıf toplumuna dönüşme olasılığını görmüştür (Therborn, 1998: 67).

Marx, Hegel’in devlet ve sivil toplum arasında yaptığı ayrımında devletin evrenselliğini yadsıyarak ve devletin, sivil toplumun ve onun sınıf ilişkilerinin özelliklerini ihtiva ettiğinde ısrar ederek dönüştürmektedir (Wood, 1990: 2). Ayrıca Marx, Hegel’in devleti, sivil toplumdaki çatışmaları uzlaştıran bir mekanizma olarak tanımlamasına karşı çıkmakta ve devleti, sivil toplumun bir yansıması olarak ele almaktadır. Marx’a göre, sivil toplum-devlet ikiliği çerçevesinde, devletin toplumdan ayrı, özel bir alan olarak ortaya konması bir varsayım olmakta ve bu ikilik bu şekliyle evrenselleştirildiğinde, ikiliğin tarihsel koşullarının sorgulanmasının önüne geçilmektedir (Savran, 1984: 34). Marksizm’e göre, devlet-sivil toplum ikiliği yabancılışmanın kaynağıdır. İktisadi ve siyasi alanların ayrılmasıyla yabancılışma ve eşitsizlik, ortaya çıkan tarihsel ve özgül toplumsal ilişkilerin bir sonucu olmaktadır (Kiely, 2005: 197). Zaten Marx’a göre bu ikilik tarihsel bir oluşumun ürünüdür: feodalizmin çözülüşü. Feodal düzende tüm bireysel-toplumsal ilişkiler ve etkinlikler bir siyasallık barındırmaktadır. Ancak mülkiyetin siyasal bağlardan kurtulmasıyla birlikte siyasallık, özel bir alan haline gelmiş ve sivil toplum da bu özel alanın diyalektik karşıtı olarak ortaya konmuştur (Savran, 1984: 35). Marx’a göre, sivil toplumun ortaya çıkmasının ön koşulu, üretimin özel alanı ile politik devletin kamusal alanı arasındaki ayrımın ortaya çıkmasıdır (Colas, 2002: 37–38). Burada ifade edilen iktisadi ile siyasi alanın ya da özel ile kamusal alanın ayrılmasıdır. Marksist düşünce bu ikiliği reddetmektedir.

Marx, burjuva devletini bir anlamda sivil toplumun resmi ifadesi olarak görmektedir (Üstel, 1999: 85). Savran’a göre, Marx’ın sivil toplumu “burjuvazinin kendi hegemonyasını kurduğu, kapitalist sömürüyü gizleyen ve dolayımlayan eşitlik ve özgürlük alanı”dır (Uslu, 2003: 397). Bu nedenle Marx’a göre, kapitalist üretimde sömürü, eşitlik ve özgürlüklerin varlığına rağmen değil, tam tersine eşitlik ve özgürlük sayesinde gerçekleşir. Dolayısıyla bu özgürlük ve eşitlik, kavramların gerçek anlamlarıyla herkesin eşit ve özgür olma durumu değildir. Bu eşitlik ve özgürlük söylem düzeyinde kalan, burjuvanın diğer özgürlükler üzerinde egemen olduğu bir yapıdır. Sivil toplum hem altyapı hem de üstyapı olduğundan kendi *mistifikasyonunun* kendi içinde barındırır. Bu bağlamda, sivil toplum kendi ideolojisine uygun bir biçimde altyapının bütünü olarak ele alınıp devletin karşısına yerleştirildiğinde buradaki eşitlikte içkin olan soyutluk gizlenmiş olur (Savran, 1987: 202). Ayrıca bu ayrım ile devlet, sivil toplumdan ayrılmış olduğu için toplumun bütünü temsil ediyor gibi görünür ve bu nedenle de devlet evrensellik yansımasını üretir: Bu yansıma alanında, hem sivil toplum üyelerinin özel, atomize çıkarları hem de burjuvazinin çeşitli kesimlerinin kısmi çıkarları ulusal çıkar soyutlaması biçiminde genelleşir (Savran, 1987: 192).

Sivil toplumu modern anlamda siyasal alandan tamamen ayrılmış bir alan olarak görmek mümkün değildir. Sivil toplum modern dünyada, siyasal alandaki belirli eksiklikleri ve talepleri dile getirmek ve dolayısıyla siyasal alanı etkilemek amacı taşımaktadır. Siyasal alan ise, bir yandan sivil alandan gelen taleplerin gücüne oranla değişim gösterebilirken bir diğer yandan da sivil toplum alanının sınırlarını çizmektedir. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ortaya çıkan siyasi hava ile demokrasiye olan talepler artınca devlet, gerek hazırlanan anayasalarla gerek sivil toplum aracılığı ile sınırlandırılması gereken bir kurum olarak kurgulanmaya başlanmıştır. Devletin bu şekilde sınırlandırılması fikri, demokrasi ile sivil toplum arasında önemli bir bağlantı noktası olarak dikkat çekmektedir.

Keyman’a göre (2006: 315), birinci dalga sivil toplum tartışmaları içerisinde bireysel hak ve özgürlükleri simgeleyen sivil toplumun demokratikleşmeye katkısı ön planda değildir, esas olan sivil toplum-modern/birey kimliğiyle ilişkisini kurmaktır. İkinci dalga sivil toplum tartışması, 1980’li yıllarda, özellikle Doğu Avrupa, aynı zamanda da Latin Amerika ülkelerinde totaliter, despotik siyasi rejimlerden

demokratik rejime geçiş döneminde ortaya çıkmıştır ve bu nedenle de ikinci dalga, demokrasiye geçişi merkezine oturtmaktadır (Keyman, 2006: 316). Üçüncü dalga ise, sivil toplumu, “toplumsal sorunlara etkili ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan, farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan” olarak tanımlamaktadır (Keyman, 2006: 317).

Sovyet Bloğu'nun yıkılmasını izleyen süreçte yeni oluşan devletlere yönelik olarak demokrasi modeli çerçevesinde sıklıkla sivil toplum vurgusuna rastlanılmaktadır. Bu nedenle, 1990'lı yıllar sivil toplumun yeniden farklı bir anlamlandırılmayla, demokrasinin kilit aktörleri, taşıyıcıları olarak dirildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, yeni sağ düşünce tarafından yurttaşların yönetime belirli aralıklarla, salt seçimler aracılığıyla katılımında bulunabilmesinden dolayı demokrasi anlayışının eleştirildiğini ve yeni sağ politikalarla birlikte karar alma mekanizmalarına sivil toplum aktörünün de hızla girmeye başladığını ifade edebiliriz. Sivil toplumun bu denli önem kazanması yönetim modeli ile de yakından ilgilidir. Zira yönetim modeli çerçevesinde karar alma mekanizmalarına sivil toplum aktörünün katılımı oldukça önemli görülmekte ve bu yolla alınan kararların, daha açık, şeffaf, hesap verebilirliği yüksek ve aynı zamanda sağlanacak katılımın da daha yaygın olacağı iddia edilmektedir. Fakat aksine siyasal katılım, yönetim modelinde daha anti-demokratik olabilmektedir. Zira bu model, STK'ların, sermayenin ve bürokrasinin seçilmesine olanak vermediği gibi hesap verebilirliği de sağlayamamaktadır. Yine de sivil toplumun, katılımın her alana yayılmasını ve etkinliğini sağlayacak bir unsur olarak sunulduğu görülmektedir.

Klasik yönetim anlayışı ile hantal kalan yapıların bu yeni taleplere cevap veremediği ve dolayısıyla sistemin bir güven krizine girdiği söylenmektedir. Sivil toplum örgütlerinin ise, kendi faaliyet gösterdikleri alanlarda etkin, çoğulcu, katılımcı bir yol izledikleri, seçimler sonrasında dahi kamuoyu oluşturma çabalarına devam ettikleri belirtilmektedir (Kaplanguil, 2010: 63). Bu nedenle de sivil toplum, siyasal meşruluğun, siyasal güven krizinin çözümünü sağlayan kilit öneme sahip bir aktör olarak resmedilmektedir. Yönetim ve sivil toplum çerçevesinde öngörülen bu düzenlemelere eleştirel bakıldığında ise, hantal ve bürokratik devlet söyleminin temelde devletin sosyal işlevlerinden arındırılma projesinin bir ürünü olduğu görülür. Devlet ne kadar sosyal işlevlerinden uzaklaştırılırsa, sivil toplum, yani piyasa kurallarına göre işleyen toplum o ölçüde güçlenecek ve gelişecektir (Özbek, 2004: 242).

Eşitlik, hoşgörü, insan haklarına saygı gibi değerler sivil toplumun temeli olarak ele alınmaktadır. Bu değerler aynı zamanda demokratik bir düzenin de temeli sayılmaktadır. Dolayısıyla sivil toplum, yeni demokrasi arayışlarında müzakere sürecini demokratikleştirecek, çoğulculuğu ve birlikte barış içinde yaşama olgusunu pratiğe geçirebilecek önemli bir aktör olarak resmedilmektedir. Modern demokrasi kavrayışında temel belirleyici unsurlardan birisi de iktidarın keyfiliğinin önlenmesi ve egemenliğin, halkın rızasına dayanmasıdır. Bu açıdan sivil toplum, iktidarın keyfiliğini önleyen ve bir bakıma onu sınırlayan ve denetleyen bir aktör olarak sunulmaktadır. Paul Q. Hirst de sivil toplum unsurlarının, çoğunluk diktatoryasının önünde engel teşkil ettiğini ve demokrasi ile sivil toplum arasında yakınlık olduğunu ifade etmektedir (Çaha, 2007: 59). Fakat sivil toplum ile çoğulculuk arasındaki ilişki üzerinden sivil toplum ile demokratikleşme arasında bağ kurulmasında sıkıntılar mevcuttur: Örneğin liberal kültür çoğulculuğunun işlev göreceği tek kültür olarak ileri sunulmaktadır. Bu iddia şöyle devam eder: Herhangi özel bir kültür akılcılık temelleri üzerinden gerekçelendirilemeyeceğinden dolayı tüm farklı kültürlerle karşı hoşgörülü olmak gerekmektedir. Buradaki temel sorun, liberal demokrasinin çoğulculuğu içerdiği noktasındadır. Hiçbir değer takımının diğerinden daha üstün olmadığını iddia eden liberalizmin bu çoğulcu söyleminin korunması için, liberalizmin kendi değerleri korunmalıdır ve bu diğer değerlerin savunmasızlığı ilan edilmeksizin yapılamaz (Serdar, 2001: 222). Dolayısıyla öncelikle sivil toplumun bünyesindeki burjuva toplum değerlerinin yapısı sorgulanmalıdır fakat sivil toplum buna kapalıdır.

Sivil alan doğası gereği anti-demokratik unsurlar taşımaktadır. Çünkü bu alan herkesin eşit olduğu bir alan olmaktan çok sınıf, ırk, cinsiyet, dil, din gibi unsurlar üzerinden güç ilişkilerini ve eşitsizliklerini barındıran bir yapıdadır. Ayrıca sivil toplum alanında çok sayıda çatışma ve iktidar mücadelesi ve dolayısıyla baskı ve dışlama unsurları mevcuttur. Gündelik yaşamlarımızın birçok yönü de bu iktidar alanlarının içinde gerçekleşmektedir (Hall, 1995: 120). Bu nedenle sivil toplum kendiliğinden bir düzen, uyum ve dayanışma ortamı yaratmamaktadır. Sivil toplumcu yaklaşım sivil toplumun içindeki kurumların ve ilişkilerin ırkçılık, cinsel kimliklere hoşgörüsüzlük gibi anti-demokratik biçimler alabileceğini kabul eder fakat bunları sivil toplumun doğasında olan bir durum olarak kabul etmez. Sivil toplumdaki anti-demokratik kurumlar devlet ile ilişkilendirilir ve buna göre sivil toplum devlet otoritesini zayıflatmalı ve sınırlamalıdır (Tol-Göktürk, 2006: 195). Bu açıdan bakıldığında ise, sivil toplumun devleti sınırlandıracak

demokratik aktör olma durumu sorgulanır hale gelmektedir. Wood'a göre de (2008: 293), sivil toplum, kendine has bir baskıya, güç ve egemenlik yapısına ve acımasız bir sistemsel mantığa sahiptir. Bu nedenle sivil toplum, savunulanan aksine devletin baskıcılığına karşı bir alternatif olmaktan ziyade devletin baskı işlevlerinin yeniden düzenlenmesine katkı sağlamaktadır.

Bu noktadan itibaren İslam ve sivil toplum tartışmalarına yer verilecek ve sunulan eleştirel bakış çerçevesinde değerlendirme yapılacaktır.

İSLAM VE SİVİL TOPLUM

İslam ile sivil toplumun bağdaşıp bağdaşmadığına ilişkin çeşitli teorik tartışmalar bulunmaktadır. İslam'da sivil toplum kavramlaştırmasının olup olmadığına dair negatif ve pozitif iki tutum vardır. Negatif tutum, bu tür kavramlaştırmayı haliyle reddeder ve İslam'ın yapısı ile bağdaşık bulmaz. Pozitif tutum, tam tersine, sivil toplumun inşasının İslami devletin köşe taşı olduğunu savunur. Hatta bu tutum sahiplerince, sivil toplum tam da İslam'ın orijinal ve ideal toplum şekline örnektir (Sarıbay, 2001:197).

Hangi örgütlenmelerin gerçekten sivil topluma özgü olduğu hangilerinin olmadığına yönelik olarak Augustus Richard Norton, İslamcı hareketler arasında ılımlılar ve radikaller olarak bir ayrıma gitmektedir. Buna göre ılımlılar, toplumu kendi görüşlerine göre biçimlendirme noktasında devrimci pratiklerden ve şiddet içeren araçlardan ziyade mevcut siyasal mekanizmaları kullanma yoluna giderken radikallerin farklı bir fikre tahammülleri yoktur. Bu nedenle de Norton'a göre bir örgüt, İslamcı olsun veya olmasın, demokratik süreçlere katılıyor ve farklı görüşleri taşıyanlarla zora başvurmaksızın bir arada bulunabiliyorsa o örgüt sivil toplumun bir parçası olmaktadır (Uğur, 1998: 220).

Gellner'e göre ise (1994), Müslüman toplumlarda sivil toplum için gerekli olan sekülerliğin olmaması ve bu toplumların cemaat ya da aşiret benzeri yapılar oluşturması sivil toplumun ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Gellner'in İslam'ı sivil topluma rakip bir toplumsal düzen biçimi olarak görmesinin başlıca nedeni şu kanısadır: Sivil toplum dinsel inancın özelleşmesini gerektirdiği halde, İslamiyet "laikleşmeye dirençli"dir (Sunar, 1998: 12).

Sivil toplum ve İslam'a ilişkin tartışmalarda İslam'ın toplumsal yaşamda nasıl etkiler yarattığı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle burada İslam'ın bir din olarak toplumsal yaşamdaki etkisine de değinmek gerekmektedir. İslam'ın Yahudilik gibi kutsal yasa dini olması Arap coğrafyasında zamanın bu kutsallıkla mühürlendiği yönünde tartışmalara yol açmıştır (Diner, 2011). Örneğin Diner'e göre, Arap dilinin aynı zamanda Müslümanlar için kutsal olan kitabın, yani Kur'an'ın dili olması, bu kutsallığın gündelik hayata da taşınmasına yol açmaktadır. Diner, "Mühürlenmiş Zaman: İslam Dünyasındaki Durgunluk Üzerine" adlı eserinde, yüksek dilin, yani Kur'an'ın dilinin, bilginin topluma yayılması açısından olumsuz bir etki yarattığını, iki dile sahip coğrafyalarda (örneğin Pakistan'da gündelik-kutsal dil ikiliği mevcuttur: Urduca ve Arapça) toplumun kutsal olanla dünyevi olanı ayırt etmesinin daha kolay olduğunu, Arapçanın dışında kullanılabilecek bir dile sahip olmayan bölgelerde ise, sekülerleşmenin daha zor olacağını ifade etmektedir (Diner, 2011: 80). Yazara göre, matbaanın ve yazılı çoğaltımın İslam coğrafyasında direniş ile karşılaşması kutsal dilin sözle nesilden nesile aktarımına neden olmuştur. Yazılı metne karşı takınılan bu kuşku ve sözlü aktarım, bilginin belirli çevreler ile sınırlanmasına yol açmış, bilginin sınırlandırılması ve kutsalın orijinalliğinin bozulmadan aktarılması sekülerleşmenin önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. Kutsal temele dayanan İslam medeniyetinde yazının desteklediği sözlü aktarım, kendine özgü şekliyle evrensel bir sabiti yansıtmaktadır. Metinlerin matbaada mekanik olarak çoğaltılması durumunda ise, bu kutsal hava kaybedilmektedir (Diner, 2011: 91). İslam ile devlet arasındaki bağlantının toplumsal alanda yeni oluşumların ortaya çıkması açısından engelleyici olduğu, kutsallık yüklenmiş bir hukuk olarak İslami hukukun toplumsalın durgunlaşmasına neden olduğu da ifade edilen noktalar arasındadır (Diner, 2011: 101).

İslam'ın toplumsal hayat üzerindeki sınırlayıcı etkilerine değinen Sariolghalam'a göre (1998: 79-80), Ortadoğu bölgesindeki zihin yapısı, iki ögeye hizmet etmektedir: despotizm ve tek boyutlu dinsel öğretim. İslam dünyasındaki tek boyutlu, dünyevi olmayan öğretiler ve kültür, devlet inşasının önünde engel teşkil etmiştir. Sivil toplumun oluşum koşullarının önündeki ikinci engel, Ortadoğu'da rastlanan, vatandaşların devlete yönelik konformist tutumuyla ilgilidir. Sivil toplum ilkelerinin gelişmesini ve kurumsallaşmasını önleyen bir diğer öge, bu bölgede insanların birliğe ve ekip çalışmasına olan olumsuz bakış açısıdır. Sınırlamalardan bağımsız olarak özgür bir şekilde birbirleriyle iş yapmakta güçlük çeken bireylere ve bağımsız oluşumlara kuşkuyla bakılır (Sariolghalam, 1998: 80-81).

Sarıbay'a göre (2001: 198-199), sivil topluma şekil veren zemin, farklı bir öteki kavramını esas alır; öte yandan, sorgulanabilir bir otoritenin varlığını kabul eder. Oysa İslam'da toplum, tartışılmayacak şekilde

ilahi birliğin, yani tevhidin yansımasıdır. Buradaki ilahliliğin, sosyal olarak müminleri eşitlikçi bir çerçevede bir araya getiren ümmet şeklinde karşımıza çıktığını belirten Sarıbay'a göre, ümmet, her türlü farklılaşmanın üstünde olup; hem toplumsal sınıfları, hem de ulusal, etnik ve kabilesel bölünmeleri reddeder. Bu bağlamda bölünme İslam'da sosyolojik bir veri olarak değil, günah olarak algılanır. Diğer taraftan, tevhid zaman içinde siyasal bir anlam yüklenerek, hükümdarın eşsiz, yüksek ve mutlak iktidarı şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Böylece, İslam, öngördüğü "bütünsel düzen" in değişimini insan iradesine kapamıştır. Bunun da her türlü üstün bir "dış irade"yi yadsıyan demokrasiye ve sivil topluma aykırı olduğu aşikârdır (Sarıbay, 1998: 101).

İslam ile sivil toplumun bağdaşmayan yönlerini ele alanlar kadar bu iki kavramın birbiri ile uyumlu olduğunu belirtenler de mevcuttur. Örneğin Çaha'ya göre (2004: 247), Hristiyanlığın aksine katı, merkeziyetçi, otoriter veya totaliter bir devlet amacıyla ortaya çıkmayan ve temelinde sivil bir din anlayışı bulunan İslam'ın temel amacı insana doğruyu ve yanlışlığı göstermek ve onun hidayete ermesini sağlamaktır. İnsanın hidayete ermesini İslam katı ve merkeziyetçi bir devlet ile öngörmemiştir. İslam, insana doğru ve yanlışlığı göstermiş, bu ikisi arasında seçim yapma konusunda da insanın kendi iradesini yetkili kılmıştır. Öte yandan, İslam dini, otoriter bir devlet anlayışı getirmemiş fakat İslam dünyasında sivil evre zamanla politik bir evreye (*katı-merkeziyetçi bir kurumsallaşma*) dönüşmüştür (Çaha 2004: 251). Çaha'ya göre (2004: 248), İslam "toplumsal farklılaşma"ya açık olduğu gibi "toplumsal katılım"a da açıktır. İslam'ın "insan" vurgusu demokrasideki "birey" vurgusuyla önemli bir yakınlık göstermektedir. Bu temel vurgudan hareketle demokratik anlayıştaki birey, sosyal grup, sivil hayat, özel yaşam, serbest teşebbüs, siyasal katılım, seçim, hak, hukuk, sınırlı devlet gibi kavramlar İslam'ın insan, cemaat, mahrem yaşam alanı, serbest ticari ortam, şura, adalet, hakkaniyet ve hukuk gibi kavramlarıyla önemli ölçüde örtüşebilmektedir.

Çaha, demokrasi için elzem olan bu kavramların belli sosyal ve tarihsel koşulların ürünü olduğunu ve bunlara tam anlamıyla tekabül eden bir sosyal pratiği İslam'da aramanın yöntem olarak doğru olmadığını da eklemektedir (Çaha, 2004: 249). Kukathas ve Tibi gibi yazarlar ise, meseleye aksi bir yönde yaklaşmaktadırlar. Örneğin Kukathas, İslam'ın demokrasiyle, sivil toplumla veya moderniteyle arasının açık olmadığına dikkat çeker. Bunun anlaşılması için anahtar, farklı inançlara sahip olanlara karşı gösterilen hoşgörüdür. Kukathas'a göre, İslam ile hoşgörü ve barışçı birarada varoluş arasında herhangi bir tezat yoktur. Bu bağlamda çeşitli araştırmacıların ileri sürdüğü gibi, sadece hoşgörünün pratiğini değil, ona teorik açılımını veren muhalefet ve anlaşmazlık, icma ile istişare, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi kavramları da İslam gelenekleri içinde bulmak mümkündür (Kukathas, 1999: 39-41). Tibi'ye göre ise (1998: 38), İslamiyet'in sivil toplum kavramını barındırabileceği savunusunun temeli, kendi zengin kazanımlarından ayrı olarak, öteki uygarlıklardan öğrenme ve onlarla etkileşime geçme konusunda tarihsel bir sicile sahip olmasına dayanmaktadır. Tibi (1998: 40), Avrupa'da Rönesans'ın ortaya çıkmasında, Yunan mirası ile İslam uygarlığının bir sentezi olan İslami rasyonalizmin, Avrupa Rönesansı'nın başlıca esin kaynaklarından ve dolayısıyla kültürel modernliğin ve demokrasinin ana payandalarından biri olduğunu da ifade etmektedir.

İlk bakışta İslam'ın sosyal, iktisadi, ahlaki ve siyasi delaletlerinin hem liberalizme hem de sivil topluma inananlar için ümit verici görünmeyebileceğini, yüzeysel olarak İslam'ın otoriteyenizmin, hatta totaliteryenizmin özelliklerine sahip görüldüğünü ifade eden Norman Barry'ye göre İslam, taraftarlarına belirli, kesin ahlaki, hukuki ve dini bilgiler sağlayan, her şeyi kapsayıcı bir inançtır. Bu haliyle de sivil toplumun bir niteliği olan çoğulculuğa uzak görünmektedir. Liberalizmin bazı türlerinin bir özelliği olan, temel ahlaki ve siyasi hakikat hakkındaki şüphecilik İslami öğretilerde yoktur. Aksine, İslam'ın karakteristik özelliği, temel değerler konusundaki mutlakçılığdır. Barry, İslam'ın, muhalif görüşlere pek hoşgörülmü olmadığına; katı, uzlaşmaz ve oldukça illiberal bir öğreti olduğuna yönelik yanıtıcı ve yaygın siyasi imajın zararlı olduğunu da ifade etmiştir. Barry'ye göre, teorik İslami devletler ile reel Müslüman devletler arasında farklılık vardır. Bu felsefenin incelenmesi, İslam'ın Batı'daki özgür toplumların ahlaki ve siyasi özelliklerinin çoğuna sahip olduğunu göstermektedir. En azından iktisadi meselelerde İslam'ın liberal Batı'da standart haline gelmiş olan teorilere sahip bulunduğu haklı olarak söylenebilir (Barry, 1999: 10-11). Ayrıca Barry'ye göre (1999: 18), İslamiyet ile mülkiyet ve piyasa mekanizması arasında da bir bağ bulunmaktadır. Barry'nin belirttiği bu nokta, İslam ve sivil toplum tartışmalarında genel olarak eksik bırakılan yeri de işaret etmektedir. Çalışmanın teorik kısmında değinildiği gibi modern sivil toplum, devlet ile piyasanın belirli tarihsel koşullar içinde birbirinden ayrılmasıyla ortaya çıkmış özel bir alandır. Bu nedenle, İslam'ın mülkiyet ve piyasa mekanizmaları ile ilişkisi onun kapitalist toplumsal ilişkilerin bir yansıması olarak sivil toplumu barındırdığını da göstermektedir.

Sivil toplumun İslam coğrafyasında görülüp görülemeyeceğine yönelik olarak yukarıda belirtilen farklı görüşlere ilave olarak bu tartışmaların oryantalist yönüne dikkat çeken yazarlar da bulunmaktadır.

Sarıbay (2008: 159), sivil toplumun İslami politik düşünce ve söyleme zorlamayla şırınga edilen bir kavram olduğunu ve kavramın temsil ettiği bir toplumsal, politik gerçekliğin de zorlama yoluyla tanımlandığını ifade etmektedir. “Sivil toplum” kavramı olarak 18. Yüzyılda Batı Avrupa’da toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik bir analitik araçken, Şerif Mardin’in de belirttiği gibi (1995), bir Batı “rüya”sı şeklinde tezahür etmiş ve “Batı” ile sınırlı bir realite haline gelmiştir. Bu “Batı” ile sınırlılık, aynı “rüya”nın İslam toplumları için realize olmasının sorunlu oluşunu da ima etmektedir (Sarıbay, 2001: 197-198).

İslam ve sivil toplumun bağdaşıp bağdaşmayacağına yönelik tartışmalara eleştirel bir tutumla yaklaşmak yerinde olacaktır. Sivil toplumun kavramsal olarak Batı kökenli olması bu tartışmaların ideolojik bir boyutu olmasını da beraberinde getirmiştir. Çoğu kez Doğu toplumları için, sivil toplum, demokrasi ve insan hakları konusundaki yetersizliklerin temeli olmakla birlikte bu yetersizliklere bağlı siyasi söylemlerin ideolojik bir yanı da bulunmaktadır. Örneğin Aktay (2008: 59), Montesquieu’nun sivil toplumu Doğu despotizminin karşıtı olarak kullanması örneğinden hareketle sivil toplumun öteki inşa eden bir tarafının bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte sadece Montesquieu’nun değil Hegel’denMarx’a, Comte’danWeber’e kadar birçok ismin Doğu’ya yönelik çalışmalarında da oryantalist izlere rastlandığını eklemektedir (Aktay, 2008: 60). Bu açıdan sivil toplum tartışmalarının oryantalist ve öteki inşa eden yönleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca Aktay’a göre (2008: 62), oryantalist bakışın bir yansıması olarak Weber’in diğer toplumların neden kapitalist gelişme kaydedemediğine yönelik sorusu bile kendi içinde cevabını taşır, zira Weber’e göre, İslamiyet’in bir kültür olarak ortaya koyduğu ahlak ve toplum sistemi, kapitalizmi doğuran birtakım şartların oluşmasını engelleyecek bir yapıdadır.

İslam’ın devlet yapısı ve toplumsal yapının şekillenmesindeki etkisi üzerinden yürütülen bu tartışmalarda kuşkusuz haklılık payı bulunmaktadır. Fakat eski dönemlere yönelik olarak yürütülen bu tartışma, 21. Yüzyılda, Arap coğrafyasında sivil toplum oluşumu görülebilir mi üzerine yapılan bir tartışmayı anlamsız kılmaktadır. Zira sivil toplum, burjuva toplum formasyonunun dünyaya yayılması olarak değerlendirildiğinde İslam coğrafyasının bu durumdan etkilenmemesi beklenemez. İslam ve sivil toplum ilişkisine yönelik tartışmalar genel olarak Kur’an’ın toplumsal, siyasal ve hukuksal boyutunun sivil topluma uygun ortam yaratıp yaratmadığına ilişkindir. Bu yöndeki tartışmalar oldukça soyut kalmakta ve düşünürlerin Kur’an’ı yorumlamalarına göre de farklılaşmaktadır. İslam’ı sivil ve seküler bir din olarak yorumlayanlara göre, İslam ve sivil toplum uyumlu bir birtakimlik olarak görülürken İslam’ı katı, monist ve dünyevi olmayan bir yapı içinde yorumlayanlara göre ise, böyle bir uyum söz konusu değildir. Bu tartışmalarda ya oryantalist argümanlardan etkilenilmekte ya da bu argümanlara tepkisel olarak karşı gelinmektedir. Bize göre bu tartışmalardaki en önemli eksiklik ekonomik alan ve bu alanın ürettiği toplumsal ilişkiler örüntüsünün dikkate alınmamasıdır. Zira uluslararası kapitalizme eklenme süreci sorunlu da olsa Ortadoğu coğrafyası kapitalist toplumsal ilişkiler ve etkilerinden azade değildir.

Sivil toplumun kapitalist toplumsal ilişkilerin yayılmasıyla birlikte ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte ekonomide dışa açılma sürecinin içeriden liberal kanat tarafından desteklenmesi kadar küreselleşme süreciyle sivil toplum söyleminin demokrasi çerçevesinde bölgeye sunulmasının da sivil toplumun gelişimine önemli etkileri vardır. Asya, Afrika ve Arap coğrafyalarında modernizm, sivil toplum tartışmaları sanayileşmiş ülkelerin bu uluslara yönelik politika değişimlerinin bir sonucudur. Bu süreçte, daha önce arkaik, kabileci, ilkel, barbar olarak adlandırılan toplumlar birdenbire gelişmekte olan ülkeler kategorisine dâhil olmuşlardır (Geertz, 2001: 165).

1970’lerin sonundan itibaren Arap solcuların Sovyetler Birliği döneminde benimsenen devletçi kalkınma modelini benimsemeyip siyasi çoğulculuk ve Arap dünyasındaki siyasi sistemlerin demokratikleşmesi sorunlarını konu edinmeye başlamaları sivil topluma yönelik eğilimlerin yeşerdiğini göstermektedir (İbrahim, 1997: 36). Liberallerin Arap coğrafyasında sivil toplumun oluşması yönündeki isteklerinin nedeni sadece ekonomik dışa açılmanın gerçekleştiği coğrafyada buna uygun bir toplumsal yapı değişikliği değildir. Bunun yanında coğrafyada henüz tam anlamıyla yerleşmemiş olan liberalizmi tehdit edebilecek iki olgu söz konusudur: Devletin daha fazla dine yanaşması ve İslamcılarının iktidarı ele geçirmesi (İbrahim, 1997: 36-37).

Geertz (2001: 95), Amerika tarafından Fas’a “radikal Reaganomi”nin nasıl dayatıldığını, kamu harcamalarının kısılması, kuralların gevşetilmesi, yabancı yatırımlara açıklık, vergilere kesinti getirilmesi gibi değişimler ile açıklamaktadır. Bu açıdan Ortadoğu coğrafyasında serbest piyasa ekonomisinin uluslararası aşmasının bir ayağı olarak sivil toplumu görmek mümkündür. 1970’li ve özellikle 1980’li yıllardan itibaren bölgenin çeşitli ayaklanmalarla hareketli olduğu söylenebilir: 1977 Mısır ekmek isyanı, 1983 Fas, 1984 Tunus, 1985 Sudan, 1987 Lübnan, 1988 Cezayir ve 1989 Ürdün ekmek isyanları (Çetinkaya,

2014: 59). 1980'li yıllardan itibaren Ortadoğu'ya bakıldığında her bir ülkede farklı motiflerle neo-liberalizme eklenme görülmektedir. Dahası neo-liberal düzene bu ekleniş dünyanın geri kalanıyla benzer nitelikler göstermektedir. Neo-liberalizm dönemi ile ön plana çıkan neo-muhafazakârlık, Ortadoğu'da İslam dini üzerinden tesis edilmiştir. Coğrafyadaki rejimler, serbest piyasa politikalarının mağdur ettiği halk kesimlerini hayır işlerine bakan bağımsız vakıflara veya dini cemaatlere havale etmişlerdi. Bu şekilde hem devlet sosyal sorumluluklarından azat ediliyor, hem de sivil topluma faaliyet alanı açılmış oluyordu (Çetinkaya, 2014: 60-61). Dolayısıyla sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkiler, inanç temelli inisiyatifler üzerinden yeniden tanımlanarak, devletin kamu hizmetleri üzerindeki tekeli kırılmak ve bu alanı dini referanslı özel kurum ve yapılara açmak amaçlanmaktadır (Haenni, 2014: 21).

Neo-liberal politikaların bölgede derinleştiğini gösteren bir diğer gösterge yükselişe geçen işçi hareketleridir. Özellikle Mısır'da İkinci İntifada ile birlikte ciddi bir işçi hareketi gelişmiştir. 2007-2008 yıllarında doruk noktasına ulaşan bu hareketler, kamu sektöründeki işçilere dayanan eski işçi hareketlerinden ayrılmaktaydı: Artık işçi hareketinin ön saflarını özel sektörde faaliyet yürüten fabrikalardaki işçiler oluşturuyor ve ülke çapında kendi örgütlenmelerini yaratmaya çalışıyorlardı (Çetinkaya, 2014: 62). Özetle, neo-liberal dönemde kamu sektörünün daralması ve özel sektörün genişlemesi bağlamında dünyada görülen bu eğilim, Ortadoğu coğrafyasında da işçi hareketlerinin değişimine neden olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada sivil toplum, liberal paradigma çerçevesinde siyasi alandan tamamen ayrı, demokratik değerlere dayanan ve sivil toplum örgütleri ile vücut bulan bir olgu olarak ele alınmamıştır. Sivil toplumun tarihsel gelişimine bakıldığında modern anlamda sivil toplumun kapitalist toplumsal ilişkilerin bir formasyonu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Sivil toplumu kapitalist pazar ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak ele alırsak, sivil toplumun bünyesinde barındırdığı uluslararasılaşma yetisini de daha görünür kılabiliriz. Uluslararası kapitalizme yönelik herhangi bir analiz mutlaka Avrupa emperyalizmini incelemeyi gerektirmektedir. Çünkü Avrupa'nın yayılmacılığı ile birlikte kapitalist toplumsal ilişkiler tüm dünyaya yayılmıştır. Kapitalist emperyalizmde üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisini emperyal devletin, kapitalist toplumsal ilişkileri ya savaş ve işgal ya da eşitsiz ticaret antlaşmaları ve kredi düzenlemeleri gibi dolaylı mekanizmalar aracılığıyla kabul ettirmesi oluşturur. İkinci unsur, emperyalizmin politik olarak boyun eğdirme mekanizmasını sivil toplum üzerinden serbest emek piyasası yaratma amacı ile gerçekleştirmesidir. Sonuncusu ise, kapitalist yayılmanın meşruiyetini ırk temelli üstünlüklerden almasıdır. Dolayısıyla bu yayılma ırksal, etnik ve dinsel hiyerarşiler yaratarak eşitsiz piyasa ilişkilerini bu hiyerarşiler aracılığıyla meşru kılmaktadır (Colas, 2002: 54).

Bugün sivil toplum, Ortadoğu coğrafyası için neo-liberal program çerçevesinde demokratikleşmenin ve modernleşmenin bir aracı olarak sunulmaktadır. Fakat bu demokratikleşme üst söyleminin altındaki asıl amaç, coğrafyanın uluslararası piyasa ile eklenmesinin sağlanmasıdır. Bu nedenle sivil toplum tartışmaları özellikle 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal gelişim sürecini yaymanın bir aracı olarak yükselişe geçmiştir.

Modernleşme süreci ve bu sürecin getirdiklerinin İslam coğrafyasında da yansımaları olmuştur. Bu bağlamda İslam'ın Batı değerleriyle barışık ve seküler yorumlarının ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Batı ile İslam coğrafyası arasındaki bu etkileşim tek taraflı olarak İslam'ın yapısını değiştirmemiş aynı zamanda Batı kavram ve değerlerinin İslam'ın yapısına uygun olarak dönüştürülmesine de yol açmıştır. Bu bağlamda İslam ile sivil toplumun beraberliği bir yandan İslam'ın diğer yandan da sivil toplumun yapısında değişimler meydana getirmektedir. İslam, vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp, eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma doğru açıldıkça modern toplumun gereksinimleri ışığında kendi yasakçı sınırlarını aşmak zorunda kalmakta, ama aynı zamanda bu alanları değişime uğratmaktadır (Göle, 2009: 12). Bununla birlikte militan-doktrinler-siyaset anlayışından uzaklaşıp, dünyevi şart ve gereklerin birey üzerinden okunduğu, kitle tüketim kültürüyle barışık, şirket kültürünün ve değerlerinin dinsel alana nüfuz ettiği bir İslam anlayışı da giderek önem kazanmaktadır (Haenni, 2014: 20-21).

Kapitalist ekonomik ilişkiler olarak sivil toplum, üst yapıda demokrasi, insan hakları söylemleriyle İslam'ın yapısındaki radikal yanların piyasa ekonomisiyle uyumlaştırılmasını alt yapıda da ulusal pazarların uluslararası sermayeye açılmasını beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, sivil toplum ile İslam arasında yapılan Kur'an'ın seküler bir özerk alana izin verip vermediğine ya da demokrasi, birey, çoğulculuk, özgürlük gibi değerlerle uyum içinde olup olmadığına yönelik tartışmalar, sivil toplumun söylemsel

boyutunda kalmakta, reel düzlemde piyasa mekanizmalarının bu coğrafyada işlerlik kazandığı ve buna uygun kapitalist-toplumsal örüntülerin ortaya çıkmış olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKTAY, Yasin (2008). "Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum", Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, (Ed.), *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- BARRY, Norman (1999). "Sivil Toplum, Din ve İslam", Ömer Demir, (Ed.), *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*, Ankara: Liberte Yayınları.
- COLAS, Alejandro (2002). *International Civil Society*, Cambridge: Polity Press.
- ÇAHA, Ömer (2004). *Açık Toplum Yazıları*, Ankara: Liberte Yayınları.
- ÇAHA, Ömer (2007). *Aşkın Devletten Sivil Topluma* (3. Baskı), İstanbul: Plato Film Yayınları.
- ÇETİNKAYA, Y. Doğan (2014). "Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1789-2011)", Y. Doğan Çetinkaya, (Ed.), *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DINER, Dan (2011). *Mühürlenmiş Zaman: İslam Dünyasındaki Durgunluk Üzerine*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERDOĞAN-TOSUN, Gülgün (2001). *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- GEERTZ, Clifford (2001). *Gerçeğin Ardından: Bir Antropoloğun Gözünden İki İslam Ülkesinin Son Kırk Yılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GELLNER, Ernest (1994). *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*, London: Penguin Press.
- GÖLE, Nilüfer (2009). *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- HALL, Stuart (1995). *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, (A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HAENNI, Patrick (2014). *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm*, (L. Ünsaldı, Çev.), Ankara: Heretik Yayınları.
- İBRAHİM, Ferhad (1997). "Sivil Toplum Üzerine Arap Tartışması", F. İbrahim, H. Wedel, (Ed.), *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KALDOR, Mary (2003). "The Idea of Global Civil Society", *Royal Institute of International Affairs*, C. 79, S. 3, s. 583-593.
- KAPLANGİL, Diren (2010). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratikleşme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KEYMAN, Fuat (2006). "Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum", Mehmet Zencirkıran, (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Nova Basın Yayın Dağıtım.
- KIELY, Ray (2005). *The Clash of Globalisations Neo-Liberalism, Third Way and Anti-Globalisation*. Netherlands: Brill Academic Publishers.
- KUKATHAS, Chandran (1999). "İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum", Ömer Demir, (Ed.), *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*, Ankara: Liberte Yayınları.
- MARDİN, Şerif (1995). "Civil Society and Islam", John A. Hall, (Ed.), *Civil Society Theory History Comparison*, Cambridge: Polity Press.
- MERAY, Alişan Erdal (2007). *Türkiye'de Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşlarının Siyasal Karar Alma Mekanizmalarına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ONBAŞI, Funda (2005). *Sivil Toplum*, İstanbul: L&M Yayıncılık.
- ÖZBEK, Meral (2004). "Giriş: Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık", Meral Özbek, (Ed.), *Kamusal Alan*, İstanbul: Hil Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1998). "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, (Ed.), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Ankara: Vadi Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2001). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2003). "Universitas mı Societas mı?", *Sivil Toplum Dergisi*, S. 1.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2008). "İslami Politik Düşüncede Sivil Toplum: Bazı Kavramsal Sorunlar ve Bazı Çelişkiler", Murat Şentürk, Aynur Erdoğan, (Ed.), *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- SARIOĞHALAM, Mahmood (1998). "Ortadoğu'da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme", Elisabeth Özdalga, Sune Persson, (Ed.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- SAVRAN, Gülnur (1984). "Sivil Toplumun Eleştirisi", *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, s. 31-49.
- SAVRAN, Gülnur (1987). *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- SERDAR, Ziyaüddin (2001). *Postmodernizm ve Öteki Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi*, İstanbul: Söylem Yayınları.
- SUNAR, İlkay (1998). "Sivil Toplum ve İslamiyet", Elisabeth Özdalga, Sune Persson, (Ed.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- THERBORN, Goran (1998). "Sivil Toplum Ötesi: Demokratik Deneyimler ve Ortadoğu'ya Uygunlukları", Elisabeth Özdalga, Sune Persson, (Ed.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TIBI, Bassam (1998). "İslam Uygarlığında Sivil Toplumun Kültürel Dayanağı: İslam ve Demokrasi-Uygarlıklar Arasındaki Köprüler", Elisabeth Özdalga, Sune Persson, (Ed.), *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOL-GÖKTÜRK, Eren Deniz (2006). *Dünden Yarına Yurttaşlık: 21. Yüzyılda Yurttaşlık, Ulusal Devlet ve Küreselleşme*, İstanbul: SAV Yayınları.
- UĞUR, Aydın (1998). "Batı'da ve Türkiye'de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişim Serüveni", A. Ünsal, (Ed.), *75 Yılda Tebaadan Yurttaş Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- USLU, Ateş (2003). "Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına: Sivil Toplum ve Ötesi", *Praksis*, S. 10, s. 389-403.
- ÜSTEL, Füsün (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost Yayınevi.
- WOOD, Ellen Meiksins (1990). "Sivil Toplumun Yararları Zararları", *Socialist Register*.
- WOOD, Ellen Meiksins (2008). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, İstanbul: Yordam
- YEŞİLTAS, Özüm (2006). *Civil Society and Democratization in Turkey: A Critical Evaluation of Civil Society-Democracy Relationship in the Context of Turkey-EU Relations*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, Özkan (2004). "Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk", *Sivil Toplum*, C. 2, S. 5, s. 85-92.